

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

ИНСТИТУТ ЗА ЛИТЕРАТУРА

„Погасло дневное светило...“

**Руската литературна емиграция в България
1919–1944**

Съставители и научни редактори:

Радостин Русев, Йордан Люцканов, Христо Манолакев

София • 2010

АКАДЕМИЧНО ИЗДАТЕЛСТВО „ПРОФ. МАРИН ДРИНОВ“

СЪДЪРЖАНИЕ

За сборника и неговата предистория / 7

Александър Лушин

Руската емиграция в България между двете световни войни / 11

Христо Манолакев

Руската емигрантска периодика в България (1920–1922 г.) / 21

Галина Петкова

Литературният проект „Песни изгнания“ / 47

Радослава Илчева

Поэзия и военная журналистика (на материале военной периодики русской эмиграции в Болгарии 1922–1942 гг.) / 69

Радостин Русев

Руският дух в изгнание (из литературния живот на руската емиграция в България през 20-те и 30-те години на XX век) / 111

Емил Димитров

Стилиян Чилингиров и Александър Митрофанович Фьодоров / 146

Стилиян Чилингиров (1881–1962)

Александър Митрофанович Феодоров / 161

Встъпление, подготовка на текста, публикация и бележки: Емил Димитров

Константин Балмонт (1867–1942)

[Писма (до Емануил Попдимитров), 1929–1937] / 201

Встъпление, подготовка на текста, публикация и бележки: Лиляна Владева

Ганка Рупчева

Освободителната Руско-турска война 1877–1878 г. в спомените на руски ветерани-емигранти в България 20-те–40-те години на XX век / 227

Йордан Люцканов

България и Балканите у евразийците / 258

Дарина Григорова

Евразийският отговор на руския национален въпрос / 292

Нина Димитрова

Георгий Флоровски – разриви и връзки / 308

Ирина Захариева

Эффективный анализ русских литературных явлений с болгарским адресом (две статьи П. Бицилли 1930-х годов) / 326

Татяна Попова

Бициллиеведение: состояние, проблемы, перспективы / 334

Татяна Мегрелишвили

Своеобразие языка моделирования мемуарного пространства: „Мой ларец“ М. Н. Германовой / **349**

Маргарита Каназирска

В. В. Пушкарева – Н. А. Котляревский / **370**

Зорница Стоянова-Лечева

Руската емиграция в Перник (1920–1943) / **393**

Лизбет Любенова

Подпомагане на Руската православна църква в годините на Втората световна война / **403**

Елена Коцева

Сенки. 1940–1970 г. Самоварът, сандъкът, книгите и други важни неща / **426**

Вместо послеслов / **434**

Списък на авторите / **435**

Показалец на топонимите и етнонимите / **436**

Показалец на организациите и институциите / **441**

Показалец на личните имена / **444**

Показалец на книгите и периодичните издания / **455**

РУСКАТА ЕМИГРАЦИЯ В БЪЛГАРИЯ МЕЖДУ ДВЕТЕ СВЕТОВНИ ВОЙНИ

Александър Луни (1945–2008)

'White' émigré presence in Bulgaria (juridical and humanitarian aspects, Bulgarian-Russian inter-institutional relations), emigrants' professional and social differentiation, (social and psychological) adaptation, emigrants teaching at Sofia University, images/stereotypes of the 'Other'

„Бялата“ емиграция в България (правни и хуманитарни аспекти, българо-руски междуинституционални взаимодействия), (социална и психологическа) адаптация, професионална и социална диференциация на емигрантите, емигранти-преподаватели в Софийския университет, образи/стереотипи на/за Другия

Руската емиграция в България не може да се разглежда като цялостен национален компонент в българската нация. Хората, дошли в България по време на Гражданската война в Русия, са толкова различни по своята култура, образование, политически възгледи, държание и т.н., че за българското общество е трудно да ги възприема като нещо единно. Наистина, ние говорим за емигранти изобщо, но под общото име „руснаци“ всъщност в България живеят хора от великорусите (етническите руснаци – А. Л.) до калмиките, от университетските професори до обикновените селяни с енорийско образование. Политическите позиции на тези хора се простират от крайния монархизъм до умерения социализъм на есерите и меншевиките. Мнозина от тях донасят в България пълното отричане на всякаква политика – резултат от горчивия опит с политическото разпокъсване на Русия.

Съществува още един важен фактор, характеризиращ руската емиграция в България. Тук остава нейната не най-добра част. За 50–60 хил. души България е само междинна спирка по пътя за Западна Европа. Представителите на старата руска аристокрация по навик се устремяват към Париж, Берлин, Лондон или в краен случай към Белград. Изтъкнатите представители на руската наука съвсем логично се стремят към научните центрове на Европа или Америка. Видните политици и интелектуалци са търсили такава среда, каквато София не може да им осигури.

В замяна на това София получава редица учени от Киев и Одеса, задържали се тук заради възможността да се реализират професионално, заради липсата на научна конкуренция и накрая, но не по значение, заради близостта до родината. За тези хора трябва да говорим специално, защото опростояването на подхода към тях и тяхното професионално или личностно подценяване не би било желателно. В началото на 20-те години на миналия век България приема значителна част от разгромената армия на ген. Врангел. Тя приема както цели поделения на тази армия, така и хиляди цивилни бежанци, потърсили в България спасение от Гражданската война. Българската държава от средата на 20-те години до края на

Втората световна война издържа стотици руски военни инвалиди, осигурява хляб и образованието на много руски деца и до края подпомага хора, неуспели да си осигурят старините в чужбина. Тази емиграция не е елитарна, тя постепенно остарява в България, като се лишава от млади и силни мъже, заминали на работа във Франция и дори отвъд Океана. Университетските професори, инженери и лекари лесно си намират място в българското общество и години наред работят и за собствена полза, и за България. Те са малцинството, но точно това малцинство представя емиграцията и именно то оставя добри спомени в историческата памет на българския народ.

За първи път въпросът за руските бежанци се поставя през пролетта на 1919 г. Те все още не са проблем за България. Броят им не е толкова голям, когато през м. май 1919 г. Славянското дружество се обръща към нацията с призив за спешно подпомагане на 20 хил. руски бежанци, оказали се в Цариград след евакуацията от Одеса на войските на Съглашението¹. В продължение на няколко месеца Дружеството успява да събере близо 741 хил. лева от различни организации и частни лица. Сумите също са различни – от 60 хил. лева, дадени от БНБ, до скромните 5 пенсионерски лева, но дадени от сърце².

Веднага, още през пролетта на 1919 г., Дружеството изпраща специален пратеник в Цариград, който предава на местния комитет за подпомагане на руските бежанци 150 хил. лева и раздава направо на бежанците още 23 хил. лева. В София са създадени няколко комисии, които поемат грижите за преминаващите през страната бежанци, за намирането на квартири за онези, които остават в София. До януари 1920 г. Русия (и „червената“, и „бялата“) няма официално представителство в България. В тази ситуация Славянското дружество поема грижата за уреждане на визи, за издаване на временни паспорти или на някакъв вид удостоверения за самоличност³.

От 1920 г. започва промяната в настроението на руските бежанци в България. Военните неуспехи на Доброволческата армия на ген. А. Деникин, новата вълна от руски бежанци в Цариград, а вече и в България, значително променят положението на руснаците в Царството. От януари 1920 г. в София започва работа дипломатическият представител на Русия А. Петряев, представящ Правителството на Юга на Русия, оглавявано първоначално от ген. А. Деникин, а след това от П. Врангел⁴. Пак през януари 1920 г. започва формирането на Руско-българския културно-благотворителен комитет в София, който към края на годината наброява повече от 1000 редовни членове⁵. Напълно е обяснимо, че в условията на нарастващ приток на бежанци от Южна Русия основното внимание на Комитета е съсредоточено върху непосредствената материална помощ – храни, облекло, столове и общежития. Културната дейност на Комитета се изразява в организиране на лекции и беседи за положението в Русия, а най-важно е откриването на смесена

¹ Славянски глас, 1919, № 1–2, с. 19.

² Пак там, 1920, № 1–2, 58–64.

³ Пак там, 1919, № 3–4, с. 36.

⁴ По-подробно за тези проблеми вж. *Спасов, Л.* България и южноруските правителства на Деникин и Врангел (март 1919 – ноември 1920 г.) // *Исторически преглед*, 1990, № 2.

⁵ Славянски глас, 1921, № 5–6, 40–41.

Руска гимназия в София през юли 1920 г., на пълната издръжка на Комитета⁶. По това време има само едно частно Руско училище във Варна, открито по инициатива на Кононович (в документите не са запазени дори инициалите му – А. Л.)⁷.

През 1920 г. руската общност в България все още носи всички белези на мигрираща бежанска маса. През страната преминават хора на път от Цариград за Западна Европа и от Западна Европа за Варна и Бургас, а оттам за Крим. Българското правителство никак не е заинтересовано да настанява тези хора в пределите на Царството. Острата жилищна криза, липсата на работа, страхът от евентуално проникване на болшевишките агенти водят дотам, че на 4 май 1920 г. Дирекция на полицията отправя обръщение към окръжните управители и градоначалниците: „[...] Във връзка с нарастването на транзитно преминаващи през България от Цариград руски бежанци да се взимат мерки за недопускане тяхното настаняване в Царство“⁸. Малко по-късно, на 22 срещу 23 юни 1920 г., българската полиция предприема акция за насилствено изселване от София на руските бежанци, които живеят дори без формалното разрешение от страна на властите. Руският дипломатически представител в София А. Петряев „окачествява тези действия като обявяване на втора война и обвинява земеделския кабинет в грубост и непочтеност, неприсъщи дори на правителството на В. Радославов“⁹. Искам да отбележа, че такива опити за изселване на бежанците от София и от други големи градове има и по-късно, но както през 1920 г., така и през 1922 г. те не дават почти никакъв резултат.

Макар че през 1920 г. все още има движение на бежанците в обратна посока, към Русия (връщат се бившите военнопленници, а част от офицерите отиват в Крим при ген. П. Врангел), вече ясно проличава стремежът към по-стабилното им устройване в България. Самото правителство на ген. П. Врангел изпраща ген. Ломновски като специален представител на правителството по настаняване на руските бежанци в България¹⁰. За ген. П. Врангел България се превръща в близък тил и правителството му е заинтересовано да привлича на своя страна намиращите се в България офицери и бивши военнопленници. Част от тези хора се връщат през 1920 г. в Крим и влизат в състава на Доброволческата армия, последната бяла армия, действаща на последния антиболшевишки плацдарм. От друга страна, властите в Крим нямат интерес от връщането на гражданските бежанци с техните проблеми и семейства. Грижите за тези хора се поемат от Руския червен кръст, от Общоруския съюз на градовете и от Общоруския земски съюз, които от лятото на 1920 г. откриват свои представителства в България. Руският червен кръст поема грижите за болни и ранени войници, лекувани в български болници, за изхранване на бедните бежанци и на децата. Съюзът на градовете от самото начало се захваща с образователните проблеми на децата на бежанците – открива детски градини в София, Варна и Плевен, а още от лятото на 1920 г. започва организи-

⁶ Пак там, с. 41.

⁷ *Русские сборники*, 1921, № 2, с. 105.

⁸ Централен държавен исторически архив (ЦДИА), ф. 370, оп. 1, а.е. 82, л. 109.

⁹ Цит. по: *Спасов, Л.* България и южноруските правителства..., с. 15.

¹⁰ *Русские сборники*, 1921, № 2, с. 102.

ране на подготвителни (начални) училища за децата от 7 до 12 години към тези детски градини. Общоруският земски съюз открива две трудови борси в София и Варна – до края на 1920 г. на тези борси са регистрирани 2751 души, намерена е постоянна работа за 511 и временна – за 727. Земският съюз отпуска 49 кредита за хора, създаващи собствен бизнес, подпомага финансово няколко предприятия, които осигуряват работа на 265 души. Зад наименованието „предприятия“ се крият няколко обучаващи работилници, работилници за играчки и учебни помагала, сдружението на музикантите и дори „задруга на интелигентните руски крояхи“¹¹. Повечето от тези „предприятия“ много бързо фалират, но поне за краткото време на съществуването си осигуряват поминък на хора без сериозна професионална подготовка. И в бежанския период, и по-късно, през годините на емиграцията, животът на тези хора е най-тежък. Представителите на средната класа, чиновниците, рентниерите, които в повечето случаи са хора на възраст между 40 и 60 години и са със семейства, са най-малко способни да започнат живота си отначало. Готови на всякаква работа, очакващи всякакъв вид помощи, тези хора много често са и без определени политически виждания. Изхвърлени от Русия, те са „пjanата“, останала от „онази“ буря. Точно тези хора, разпръснати между обикновените хора в българското общество, така и не съумяват да се сближат с околните. Обединени от обща съдба, те живеят на малки приятелски групички, много често окончателно се пропиват и съществуват без надежди и без бъдеще. Точно за тези хора на времето Райко Алексиев казва следното: „Аз имам такъв лош спомен от руските емигранти, тези, които дойдоха след революцията. Ами те така се бяха пропили всичките, в различни кръчми под жълти лампи, фенери или червени. Само плачеха за „Матушка Россия“ и пиеха. Ама да седне, да си потърси работа, да седне да научи нещо, да направи. Продаваха се жените им, за да ги поддържат да имат те да пият“¹². Приведох този цитат, защото казаното от Алексиев е вярно. Ще добавя и още нещо, за да можем да разберем тези хора – те са безкрайно объркани, изхвърлени от спокойния и устроен живот в старата им родина Русия, те така и не успяват да разберат защо, защо е станало всичко това. Като са сложили кръст на живота си, те са възприели всичко като наказание от Бога, само не са знаели за какви грехове. А ако това е наказанието им, то фатализмът на руската душа стига до максимата „колкото по-зле, толкова по-добре!“.

Промяната в настроенятия на руските бежанци още от началото на 1920 г. се определя от факта, че последната „бяла“ територия си остава само в рамките на Крим и надеждата за победа над болшевиките си остава само за фанатичите. Реалистите започват да мислят за по-нататъшния си живот в България и преди всичко за работа. От пролетта на 1920 г. в различните български министерства, ведомства и общини започват да постъпват молби за работа от руснаци-специалисти в различни области. Не засягам частния сектор, защото не разполагам с достатъчно информация, но имам информация за приемането на чужденци на държавна или на общинска служба. Това става само с решение на Народното събрание. През

¹¹ Пак там, с. 107–108.

¹² Алексиева-Бранд, В. Богатството на ограбените [фонографирано от Г. Маноилова]. // 1000 дни, № 50, 31 юли 1992.

1920–1925 г. НС разрешава приемането на работа над 300 руснаци. Специално ограничавам анализа до 1925 г., защото оттогава в повечето случаи става дума за удължаване на договорите или за преназначаване на вече работещи, а не първоначално назначени хора. На работа на първо място били приети руските лекари поради големия недостиг на специалисти в страната. Приемат ги с договор за срок, който не надвишава три години, и с право да бъдат уволнени, ако за тяхното място се кандидатира български специалист. Те са изпращани в такива околии, в които български лекари изобщо не отивали¹³. Използването на лекари-руснаци приема такъв мащаб, че през март 1924 г. XXI ОНС, като утвърждава приемането или преназначаването на 106 лекари, специално заради тях приема и Закон за допълнение на членове 123 и 140 от Закона за опазване на общественото здраве. Новите текстове звучат така: „[...] Лекарите, чужди поданици, се назначават на места, където няма кандидати български поданици. Те имат право на свободна практика само където са на служба. Същите могат да бъдат назначавани и на фелдшерски длъжности“¹⁴.

Лекарите са последвани от десетки учители, преподаватели в гимназиите предимно по чужди езици и точни науки. Руските свещеници и учители заемат и останалите свободни с години места в енориите. Във всички стопански държавни организации са назначени на работа голям брой руски инженери. Но именно лекарите, учителите, агрономите, ветеринарите и свещениците, които са разхвърляни из отдалечени околии и села и са работили там в продължение на дълги години, са оставили след себе си най-добри спомени за „белогвардейците“, както и много изучени деца и излекувани хора.

Отделен и специфичен е въпросът за професорите и преподавателите в Софийския държавен университет. Още на 1 март 1920 г. Министерският съвет одобрява приемането на работа в Университета на професорите-руснаци: Иван Базанов по гражданско право, Петър Богаевски по международно право, Александър Фьодоров по търговско право и статистика, академик Никодим Кондаков по християнска археология и византийска история, Василий Завялов по медицинска физиология и физиологична химия, Василий Рененкамф по социология, Александър Манковски по медицинска ембриология и хистология, Владимир Воробьов по анатомия на човека, Константин Мочулски по романска филология, Михаил Попруженко по руска и западнославянска литература и история и др. Не искам да изброявам всички руски преподаватели, но трябва да подчертая, че с тяхното приемане особено печелят два факултета – Юридическият и Медицинският. Формално организиран още през 1913 г., Медицинският факултет едва от 1920–1921 учебна година получава възможността да организира четене по основни курсове и катедри. Дошлите от Русия професори-медици от самото начало са оценявани като сили, без които Медицинският факултет „не беше възможно да съществува“¹⁵. Показателен е следният факт: до приемането на руските професори не са изработени условия за приемане на чужденците в българския университет. Едва през

¹³ Вж. XIX ОНС, I РС, т. I, с. 1430.

¹⁴ XXI ОНС, I РС, т. I, с. 1138.

¹⁵ XIX ОНС, I Извънредна сесия, т. II, с. 1083.

1920–1921 г. се разработват и приемат такива условия, които залягат в договорите, сключвани между руските професори (а също и другите чужденци) и МНП¹⁶.

Руските професори в Софийския университет през 20-те и 30-те години имат постоянен брой, който варира между 10 и 20 души за различните години. По условия на работа, заплащане, командировки и др. чуждите поданици са изравнени с професорите-българи. Съществува и един деликатен проблем – пенсиите. В началото на 20-те години руските професори приемат работа, без да мислят за по-далечното бъдеще. От друга страна, техните български колеги съвсем логично гледат на тяхното присъствие в София като временно, до уреждане на завръщането им в Русия. Точно от това изхожда Факултетният съвет на Медицинския факултет на СУ, когато през февруари 1920 г. внася в Академичния съвет предложение: „да се ходатайства, щото прослуженото време на руските професори у нас да се зачете от руското правителство за пенсия“¹⁷.

Оттук става ясно, че тези хора били убедени, че ще има някакво „руско правителство“, към което ще се обърнат техните колеги, когато се върнат в Русия. Но такова завръщане не се осъществява и когато през 30-те години руските професори започват да наближават възрастта за пенсиониране, проблемът придобива ново съдържание. Законът за пенсиите, приет от НС на 28 юни 1932 г., определя този проблем по следния начин: чужди поданици нямат право на пенсия... дори и при приемане на българско поданство, „ако поне една четвърт от действително изслуженото си на българска служба време не са прослужили като български поданици“ (чл. 13)¹⁸. Този закон поставя пред руските професори избора или да приемат българско поданство, което им дава правото на пенсия, или да останат с „нансенови паспорти“ като хора без гражданство и без шанс за пенсия. Мога да приема, че за мнозина от руснаците неприемането на българско поданство е проява на нежеланието да се примирят с факта, че са загубили своята Русия, че са лишени от възможността за завръщане. Но остава въпросът за хляба... И хората, подали молби за българско поданство, много лесно и бързо го получават – това е естествено, защото българската държава оценява и техния принос, и добросъвестната им работа, и лоялността им към държавата. Като стават български поданици, тези хора вече не могат да работят в СУ като „чужденци с договор“, а трябва да преминат през редовен конкурс за професори пред съответните факултетни съвети. И точно тук изникват нови проблеми. Професор Илия Шапшал работи в СУ от 1923 г. като редовен професор, той е директор на Института по анатомия към Медицинския факултет – човекът, създал този институт. На 31 август 1933 г. професор И. Шапшал става български поданик. Договорът му със СУ изтича на 1 септември 1933 г. и не е подновен¹⁹. Професор Дмитрий Крилов, патологоанатом, специалист по съдебна медицина, работи от 1924 г. На 2 март 1934 г. той става български поданик и след 6 юни 1934 г. петдесет и пет годишният професор остава без работа в СУ²⁰. Мога да спомена и професора по психиатрия и нервни болести Алексей

¹⁶ Държавен архив София (ДАС), ф. 994*, оп. 5, а.е. 17, л. 4–7.

¹⁷ Държавен архив София (ДАС), ф. 994*, оп. 5, а.е. 13, л. 183.

¹⁸ *Държавен вестник*, № 88, 22.VII.1932, с. 1723.

¹⁹ ДАС, ф. 994*, оп. 5, а.е. 26.

²⁰ Пак там, а.е. 27.

Янишевски, който има подобна съдба. От друга страна, в СУ до пределна възраст работят професорите Иван Базанов, Петър Бицили, Михаил Попруженко и др., които така и не вземат български паспорт. Може би причината за това е горчивият опит на сънародниците им, избързали с това важно решение. Възможно е и друго – професорите-медици за години, прекарани на работа в СУ, са успели да подготвят българските си заместници, предадат занаята си, и са станали „излишни“. Въпросът за хуманитаристите Базанов, Бицили, Попруженко и др. е по-сложен. За разлика от медиците, тези хора не са носители на конкретен занаят, достъпен за пълно възпроизвеждане. Хуманитаристите, освен знанията си, оставят и следа от онай велика руска култура от XIX–началото на XX век. Те представят в България истинската руска интелигенция, която е допринесла толкова много за развитието на културата като цяло. (Разбира се, не поставям под съмнение културата на руските медици, достатъчно е да припомним лекаря А. Чехов!) Мога да предположа, че по-старите хуманитарни факултети на СУ, които имат собствени европейски признати учени, по-лесно възприемат присъствието на равностойните на тях чужденци, отколкото медиците, където процесът на формиране и създаване на собствени кадри съвпада с прииждането на професорите-руснаци.

Със свое място сред проблемите на руската емиграция в България е и въпросът за армията на ген. П. Врангел. Войските на ген. Врангел, остатъците на Доброволческата армия, напускат Крим през ноември 1920 г. Тази евакуация става през последния епизод на Гражданската война в европейската част на Русия (на Изток нещата се проточват до 1922 г.). След престоя си в Турция армията на Врангел от края на лятото на 1921 г. започва своето преместване в Югославия и България. Със съгласието на българското правителство на територията на България са приети близо 30 хил. души – офицери, войници, казаци и техните семейства. Една част от тези хора пристигат в страната като обикновени бежанци, а друга се разполага в България в състава на запазените кадрови структури на армията – I корпус, полкове, военни училища и т.н. България приема тези поделения с парите, осигурени от Съвещанието на руските посланици (още от времето на временното правителство) в Париж. Тя ги приема със запазена военна структура и дисциплина, за да избегне анархията, неизбежна при пристигането на хиляди и хиляди хора, минали през ужасите на Световната и Гражданската война. От самото начало войниците и офицерите на Врангел започват работа в държавните мини, в транспортното строителство, в селското стопанство. През пролетта на 1922 г. възниква делото за „врангелисткия заговор“, за споразумението между врангелистите и партиите от Демократическия сговор за сваляне на правителството на А. Стамболийски. Като последица от България са изгонени над 60 души генерали и полковници от врангелистките щабове, забранена е дейността на тези щабове и са парализирани военните структури на Врангел в България. Имало ли е „заговор“ или не – няма да разнищвам. Важно е друго. За много от офицерите и войниците разпускането на частите на Врангел през 1922 г. означава начало на мирен живот. В крайна сметка и самите бели генерали разбират, че идеята за запазване на Армия, която би могла да се върне в Русия и да воюва срещу болшевиките в бъдеще, е утопия. Утопичността преди всичко се дължи на липсата на пари, на несъгласието на Европа да търпи на своя територия армия на старата Русия, на общата умора на личния

състав на тази армия. Всичко това през септември 1924 г. довежда до заповедта на ген. Врангел за създаване на Руския общовоински съюз (РОВС) като приемник на Доброволческата армия и като организация, свободна от политически влияния, обединяваща всички бивши военни за бъдещата им служба в Русия.

За руската емиграция в България, независимо от политическите ѝ позиции, ударът срещу армията през 1922 г. е възприет като проява на русофобията. Политическата кампания срещу врангелистите водят заедно земеделци и комунисти, което за част от руската емиграция става знак за необходимостта от преместване на някое по-спокойно място (вън от България). След множеството събития от 1923 г. хората, които разчитат, че могат да осигурят живота си вън от България, започват масово да я напускат. Чак през 1924–1925 г. се проявява движението в обратна посока. Между 1925 и 1928 г. няколко хиляди млади руски мъже напускат България, привлечени от предложенията за работа във Франция и Латинска Америка.

Организиран ли е животът на руската емиграция в България през всичките тези близо 25 години? Като цяло не. До средата на 20-те години илюзиите, че е възможно обединение на руската емиграция в отделните държави и дори в цяла Европа, претърпяват пълен провал. Дори в границите на България обединението на цялата емиграция никога не е възможно поради дълбоките и неизживени противоречия в нея. Монархистите и републиканците, хората, обединени около руските благотворителни организации в София, и хората в провинцията, обидени на „онези“ от столицата, интелектуалците и работниците – всички те по различен начин обясняват причините, които ги довеждат в България, и по различен начин фантазират какво ще е бъдещето на Русия. Обаче в тази разединена маса през всичките тези години съществуват устойчиви организации и обединения. Такива са професионалните съюзи: на руските лекари, агрономи, журналисти, художници и т.н. Устойчив е и военният „Галиполийски съюз“, който обединява хората, прекарвали тежката зима на 1920–1921 г. в палатките на полуостров Галиполи близо до Цариград. Устойчиви се оказват и местните руски клубове, домове, библиотеки и други подобни, където само проблемите за наемите и помещенията понякога пречат на съществуването им. От септември 1924 до края на август 1944 г. в България съществува регионален щаб на РОВС, който обединява и контролира огромното мнозинство от бившите военнослужещи в белите армии. Обаче руската емиграция не съумява да създаде нито един общ център, дори на антиболшевишка основа.

От 1921 г. с проблемите на руската емиграция се занимава специален орган – Комитет за руските бежанци в България при Вероизповедния отдел на Министерството на външните работи. Той започва работа с епизодичното подпомагане на руските бежанци през 1921–1922 г., по-късно, от есента на 1923 г. до края на Втората световна война, крачка по крачка той разширява кръга на задачите си и на хората, за които се грижи. Руските училища и детските градини, домовете на руските инвалиди и старческите приюти, помощите за руските студенти в българските висши училища и много други – такива са задачите на Комитета²¹.

²¹ ЦДИА, ф. 166, оп. 3, а.е. 695, л. 1.

Комитетът разпределя около 10 млн. лева годишно за различни видове помощи между близо 16-те хиляди руснаци, заварени в края на Втората световна война без гражданство, с „нансенови паспорти“. След 1945 г., когато правителството на СССР най-после обявява пълна амнистия на участниците в Гражданската война (разбира се, с много изключения!), след като „нансеновите паспорти“, издадени от името на Обществото на народите, не са продължени от ООН, руската емиграция в България се разцепва на две части – едните стават граждани на България от руски произход, а другите получават съветско гражданство, но си остават в България и в новия си статут. Една малка част от тях се връщат в СССР и в повечето случаи следите им се губят. Старата руска емиграция изчезва, но в българската история остават хората, техните деца и добрата или лошата памет за тях.

Александър Лунин

Русская эмиграция в Болгарии между двумя мировыми войнами

Работа обзира историята на бялата емиграция в България като единен във времето и пространството феномен, вземайки предвид разнородния състав на групата, а също и фактът на диференциращото и индивидуализиращото възприятие на българското общество. Работата разглежда историята на взаимодействието на българските държавни и обществени институти с емиграцията и с емигрантските обществени институти (първоначално, правни и хуманитарни измервания на това взаимодействие), с привличане на данни от периодичната печатна 20-а–30-а гг. и архивни източници.

Указва се на социалния състав и образователния ценз на руските граждани, емигрирали в България, в това имплицитно, то експлицитно сопоставяне с „столичните“ колонии на руското Зарубежие (Париж и др.). Обръща се внимание на разликата в икономическите, социалните и психологическите перспективи пред емигрантите ввиду разликите в социалното произхождение и възраст; на значението на видимото в не-интимното пространство на поведението на представителите на деklasирваните слоеве на емиграцията в формирането на определен стереотипен образ на българин за руския емигрант (и, потенциално, за руския човек в принцип). Анализират се сложна с психологическа, юридическа, социална точка на гледане проблемата за приемането на българското гражданство, в особенност – от професорите на Софийския университет. Двусмисленото порой поведение на българската колегия се поставя в рамките на сравнително-типологическо гледище на историята на становлението на хуманитарните и природните (точнее, биологическите и медицинските) науки в буржуазна България. Особено внимание се отделя на историята на взаимоотношенията на руските военни структури с българските институти, социално-психологическият ефект на действията на последните (в 1922 г.) на цялата емигрантска маса. Работата отделя внимание и степени и характеру (профилю) на над-индивидуалната организираност на руските емигранти в България – политическа, професионална, териториална, различна устойчивост на разнотипни формирования (у някои от които тя е била забележителна); констатира окончателен неуспех за постигане на единство. Отбелязва се решаваното значение на високооб-

разованного меньшинства, в особенности некоторых его профессиональных групп (университетские профессора, инженеры, врачи, ряд индивидуальных представителей этих групп), для формирования образа российского (русского) эмигранта в болгарском сознании (в культурной памяти болгар).

Aleksander Lunin

**Russian emigration in Bulgaria between the First
and the Second World Wars**

White émigré presence in Bulgaria has been overviewed here as a coherent in time and space yet not uniform phenomenon. The heteronomy of the group and the differentiating and individualising character of its reception by Bulgarian society are taken into consideration. Exploring mostly the juridical and humanitarian aspects, the article observes the interrelations between the Bulgarian state and its public institutions, on one side, and the émigré public institutions, on the other; thereby, periodicals from the 1920s–1930s and archive documents have been referred.

The social and educational strata of the Russian citizens who have immigrated to Bulgaria have been outlined, in a comparison with those of the “capital” émigré communities (the one in Paris etc.). Attention has been paid to the difference of economic, social, and psychological prospects which the emigrants faced – due to their different social origin and age. The behavioural modes demonstrated by declassed emigrants in some publicly visible situations have contributed to the formation of certain/specific Bulgarian stereotypes about the Russian emigrant (and, potentially, about the Russian individuality in general), which has also been paid attention here. The complex case (given its psychological, juridical, and social aspects) of accepting Bulgarian citizenship is put to analysis – regarding, in particular, the Russian émigré professors at Sofia University. The sometimes ambiguous behaviour of their Bulgarian colleagues is set in the receptacle of a typology comparison, taking into account the non-identical development humanitarian and natural science (biology and medicine) in Bulgaria have undergone. Particular attention is paid to the dynamics of another interrelation: between émigré military formations and Bulgarian institutions, to the actions of the latter and their social and psychological effect on the emigrants en masse. In addition, the paper pays attention to the emigrants’ super-individual degree and type of organisation; to the fact that organisations different in profile (political, professional, territorial) have differed in stability and durability (some had a remarkable one). It is also stated that émigrés in Bulgaria did not achieve a final unity. It is made distinct that the highly educated minority, and some of the professional groups within it in particular (university professors, engineers, medics, several *individuals* from these groups), had crucial importance with regards to the emergence and formation of the image of the Russian emigrant in Bulgarian cultural memory.